

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ЯВИЩА ЯК ОБ'ЄКТ РОЗГЛЯДУ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА Й ІНШИХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ НАПРЯМІВ ЮРИДИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

STATE LEGAL PHENOMENON AS OBJECT OF THE THEORY AND STATE LAW AND OTHER AREAS INTERDISCIPLINARY LEGAL RESEARCH

Мерник А.М.,

кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри загальноправових дисциплін
факультету права та масових комунікацій*

*Харківського національного університету внутрішніх справ,
головний спеціаліст відділу державної реєстрації речових прав
на нерухоме майно Реєстраційної служби
Харківського міського управління юстиції*

Статтю присвячено дослідженню питання оновлення методології вивчення державно-правових явищ шляхом застосування прийомів та засобів теорії держави та права, філософії права, соціології права, політології права, правової статистики, антропології права та інших міждисциплінарних напрямів юридичних досліджень. Наголошено, що демократично-правові зміни української правової системи сьогодення, розбудова в Україні інституцій громадянського суспільства, подолання правового нігілізму шляхом підвищення рівня правової культури зумовлюють потребу у всебічному дослідженні сутності права та держави, спираючись при цьому на методологію різногалузевих правових досліджень.

Ключові слова: право, держава, теорія держави та права, філософія права, соціологія права, антропологія права, правова статистика, політологія права.

Статья посвящена исследованию вопроса обновления методологии изучения государственно-правовых явлений путем применения приемов теории государства и права, философии права, социологии права, политологии права, правовой статистики, антропологии права и других междисциплинарных направлений юридических исследований. Отмечено, что демократические, правовые изменения украинской правовой системы в настоящее время, развитие в Украине институций гражданского общества, преодоление правового нигилизма путем повышения уровня правовой культуры обуславливают потребность во всестороннем исследовании сущности права и государства, опираясь при этом на методологию разноотраслевых правовых исследований.

Ключевые слова: право, государство, теория государства и права, философия права, социология права, антропология права, правовая статистика, политология права.

The article studies the issue updates methodology for studying state-legal events by applying the methods and theory of state and law, legal philosophy, sociology, law, political science, law, legal statistics, anthropology, law and other legal areas of interdisciplinary research. Emphasized that democratic and legislative change Ukrainian legal system present in Ukraine building institutions of civil society to overcome legal nihilism by raising the legal culture determine the need for a comprehensive study of the nature of law and the state, relying on different-legal research methodology. State and law today are covered in many scientific studies related to various sciences. However, the basic and fundamental science is theory of state and law, as is necessary theoretical basis for the development of scientific knowledge in other sciences.

Key words: law, state theory of state and law, philosophy of law, sociology, law, anthropology of law, legal statistics, political science, law.

Наука – одна з найважливіших сфер людської діяльності, спрямована на пізнання навколишнього світу і виявлення основних закономірностей його розвитку. Кожна наука вивчає певну сферу, яка складає її об'єкт. Об'єкт науки виражає реальність досліджуваних явищ у цілому, а предмет науки виражає межі, в яких вивчається той чи інший об'єкт. Саме предмет та метод є головними підставами поділу наукових знань на різновиди.

Під методом дослідження необхідно розуміти зумовлену певним методологічним підходом процедуру інтерпретації досліджуваного явища, а прийом дослідження – зумовлена певним дослідницьким підходом і відповідними йому методами операція, спрямована на виявлення й інтерпретацію досліджуваного явища [1, с. 17].

Трансформація української правової системи, розбудова в Україні інститутів правової та демократичної держави, подолання правового нігілізму шляхом підвищення рівня правової культури зумовлюють потребу у всебічному дослідженні сутності права та держави, спираючись при цьому на методологію різногалузевих правових досліджень, як теорії держави та права, так і філософії права, соціологія права, правової політології тощо.

Держава та право сьогодні є об'єктом розгляду багатьох наукових досліджень, що відносяться до різних наук. Проте основною та фундаментальною наукою залишається теорія держави та права, оскільки складає необхідний теоретичний базис для розвитку наукових знань іншими науками. Враховуючи розгалуженість інститутів, що включають в себе со-

ціальні утворення держави та права, необхідність їх вивчення з різних кутів зору, з використанням різних методів, поряд з теорією держави та права сьогодні формуються міждисциплінарні наукові дослідження, які необхідно відмежовувати від юридичної науки.

Пізнавальна діяльність опосередковується різноманітними формами відображення людської свідомості тих реалій (явищ, предметів, процесів), котрі «перебувають» поза нею, тобто існують щодо неї об'єктивно. До таких форм відображення належать зазвичай: відчуття, емоції, уявлення, поняття, концепції, теорії. Пізнавальною особливістю власне понять – причому особливістю найціннішою – є те, що вони фіксують, «схоплюють» глибинні, суттєві властивості усіх явищ певного роду. І якщо такі відображення будуть точними, адекватними, то й у кожному з цих випадків істинне поняття буде лише одне. Поняття формується та «живе» у свідомості суб'єкта пізнання, всередині нього. Проте, аби стати відомим, доступним іншим людям, воно має бути проявлене назовні або, як кажуть, об'єктивоване. Об'єктивація понять здійснюється через різноманітні матеріальні знаки. У досить розвиненому суспільстві найбільш поширеними, звичайними засобами позначення понять слугують «інструменти» природної мови – виголошені або написані слова. Отже, якщо поняття відображає (певне явище), то слово позначає (відповідне поняття). Оскільки поняття, взагалі не позначених тим чи іншим словом (терміном), не буває, то й виникає підстава сконструювати вираз «терміно-поняття» [2, с. 66].

Пізнавальна діяльність, що спрямовується на терміно-поняття «держава» та «право» опосередковується методами різних наукових досліджень, що зумовлюється внутрішньою складністю цих суспільних утворень та їх постійною динамічністю. Сьогодні право та держава є предметом розгляду не лише теорії держави та права, а й таких міждисциплінарних наукових досліджень як філософія права, соціологія права, юридична антропологія, правова кібернетика, психологія права, юридична логіка, правова інформатика, правова статистика тощо. Особливості розгляду права та держави тим чи іншим з перелічених наукових досліджень сьогодні не знайшли належного вивчення в сучасній науці. Саме тому необхідно більш детально зупинитися на питанні вивчення понять права та держави різними науковими дослідженнями сучасності.

Стан і значення теорії держави і права у системі юридичних наук визначається, перш за все, предметом її досліджень і функціями, які вона виконує. На відміну від галузевих юридичних наук, теорія держави і права вивчає не будь-яку галузь юриспруденції, або якийсь її напрям чи історію державно-правового життя, а загальні і специфічні закономірності розвитку держави і права у цілому. Її дослідження поширюються не тільки на конкретну, окремо взятую країну, в якій безпосередньо здійснюється дослідний процес, а й охоплюють вивчення держави і права різних країн, суспільно-економічних формацій, всіх галузей та напрямів державно-правової дійсності. Поряд із законо-

мірностями їх розвитку вона визначає також основні ознаки та суттєві характерні риси [3, с. 3].

Як правильно зазначає О. Зайчук, в окремих підручниках з теорії держави і права система державно-правової науки визначається класифікатором юридичних наук. Слід зазначити, що ніяка деталізація чи інтеграція у системі юридичних наук не має можливості адекватно віддзеркалити динамічну картину сучасного правового життя, котрому властиве як виділення нових наукових напрямів, так і становлення нових галузей, підгалузей, інших комплексних утворень та водночас зникнення зі змінами у суспільному житті певних напрямів галузевих наук. Ці нові правові явища не можуть не привернути увагу правознавців-теоретиків щодо їх теоретичного осмислення, з'ясування місця і ролі у нашій правовій дійсності, вирішення певних загальнотеоретичних проблем, пов'язаних з виникненням і функціонуванням нових юридичних інститутів [3, с. 5].

Необхідно розуміти, що внутрішня складність таких соціально-правових утворень як право і держава, необхідність їх розгляду в поєднанні статичності та динаміки, зумовлює необхідність існування різних за методикою теоретичних наукових досліджень.

В межах теорії держави та права можна виокремити два окремих об'єкти наукових досліджень, що виступають основою проведення наукового дослідження – держава та право. Ці два суспільні явища безперечно функціонують в нерозривному обумовлюючому взаємозв'язку, взаємозумовленості, взаємодійності, впливаючи один на одного, проте маючи різний внутрішній зміст розглядаються в межах юридичної науки як окремі соціальні інститути.

Так, О. Петришин наголошує, що становлення правової, демократичної, соціальної держави зумовлює нагальну потребу осмислення значущості права як невід'ємної складової життєдіяльності суспільства та правової соціалізації особистості, універсального способу впорядкування суспільних відносин і вирішення актуальних соціальних проблем. Тільки за таких умов право може стати атрибутом та критерієм ефективності діяльності держави, сприяти становленню повноцінних інститутів громадянського суспільства, належному забезпеченню та захисту прав і свобод людини і громадянина [4, с. 15].

Як зазначає П. Рабінович, у кожному випадку використання в літературі – чи то навчальній, чи то науковій – терміно-поняття «право» варто застерігати, в якому, власне, сенсі його вжито [2, с. 75]. З давніх-давен означеним словом називалися поняття про досить різноманітні феномени. На початку такими термінами позначалися поняття про свободу людини; справедливість; настанови стосовно людської поведінки; зважування інтересів різних учасників суспільного життя [5, с. 92]. А у новітній історії людства термін «право» використовується також для позначення понять про: певні інтереси тих чи інших суб'єктів соціуму; особливі почуття, емоції чи інші ірраціональні психічні явища, притаманні суб'єктам; вимоги суб'єктів стосовно отримання цінностей, благ [2, с. 65].

Що стосується держави, то незважаючи на різноманітність підходів до визначення цього соціального інституту, більшість науковців сходиться до думки, що держава є формою організації суспільства, що виникає на певному шаблі розвитку суспільства та стає єдиною можливою організацією, що здатна виконувати всі завдання та функції, що стоять перед таким суспільством, задовольняючи та урівноважуючи потреби членів такого суспільства.

Як зазначав Платон у своїй праці «Держава», творити несправедливість зазвичай буває добре, а терпіти її погано. Однак, коли терпиш несправедливість, в цьому набагато більше поганого, ніж буває хорошого, коли її твориш. Тому, коли люди скуштували і того й іншого, тобто і поступали несправедливо, і страждали від несправедливості, тоді вони, раз вже немає сил уникнути однієї і дотримуватися іншої, знайшли доцільним домовитися один з одним, щоб і не творити несправедливість, і не страждати від неї. Звідси взяло свій початок законодавство та взаємний договір. Встановлення закону і отримало ім'я законних і справедливих – ось яке походження і сутність справедливості. Відчуваючи потребу в чомусь, багато людей збираються воєдино, щоб мешкати спільно і надавати один одному допомогу: таке спільне поселення і отримує у нас назву держави. Його створюють наші потреби [6, с. 80].

Бачимо, що питання визначення права та держави цікавило науковців, філософів, політичних діячів давно. Проте, сьогодні суспільство досягло такого шаблону розвитку, коли право та держава стали складноструктурованими суспільними інститутами, внутрішня будова, якісні характеристики яких зумовлюють необхідність вивчення цих явищ із застосуванням нових методів наукових досліджень.

Значення філософії права в вивченні питання держави та права важко переоцінити, оскільки саме філософія права дозволяє досліджувати право та державу в їх генезисі.

Формування нової правової реальності, поступове звільнення її від ідеологічних міфів і догм потребує глибокого філософсько-раціоналістичного осягнення морально-правового поля, системи цінностей та методів її дослідження. Кризовий період розвитку нашого суспільства, суперечливе, розірване духовне життя, поширення морального та правового нігілізму, руйнування однієї системи цінностей і становлення іншої, нової, що ґрунтується на плюралістичних засадах, відкриває нові можливості становлення загальнолюдських ціннісних орієнтацій і духовних перспектив. Для того, щоб максимально адекватно оцінити те, що відбувається, потрібно осягнути цю емпіричну реальність крізь призму науково-філософського світогляду, через світ філософсько-універсальних сенсів та загальнолюдських істин [7, с. 4].

Правителями держави повинні бути філософи. Поки в державі не будуть царювати філософи або так звані нинішні царі і владики не стануть благородно і ґрунтовно філософствувати і це не зллється воєдино – державна влада і філософія, і поки не будуть в обов'язковому порядку відсторонені ті люди, – а їх

багато, – які нині прагнуть порізно або до влади, або до філософії, до тих пір державам не позбутися зла [8, с. 48]. Бачимо, що в історії філософсько-правової думки існує теза про те, що правителі та політики, що здійснюють повсякденний вплив на формування права та держави тієї чи іншої країни повинні, серед інших характеристик, мати хист до філософії, що в свою чергу призводить до висновку про діалектичну єдність таких соціальних явищ як філософія, держава, право та необхідність розгляду соціальних інститутів крізь призму філософсько-правових методів.

Право є явищем багатограним і не просто являє собою соціальний інститут і засіб регулювання відносин між громадянами, а становить складний світ, різнорівневу реальність із своїми закономірностями, структурою та логікою розвитку. Отже, світ права є особливим, що відрізняє його від інших сфер людського буття. Цю його специфіку й покликана визначити філософія права, яка починається з виникнення ідей про об'єктивні підстави існування та розвитку права. Дослідження в галузі філософії права мають давні й багатогранні традиції. Протягом декількох століть цій науці приділялась велика увага на Заході. У сучасних умовах демократичних перетворень в Україні, становлення засад права і правової державності філософія права починає посідати чільне місце в системі вітчизняних юридичних досліджень і стає питомим підґрунтям для трансформації у правовій культурі і правовому вихованні [9, с. 5].

Що ж стосується соціальної сфери, то це історично сформована, відносно стійка система зв'язків між різними компонентами суспільства: індивідами і соціальними спільностями [10, с. 265]. В кожному соціумі існують правила поведінки, певні моделі та зразки, що виражаються ззовні та існують суб'єктивно у свідомості членів суспільства, які організують та регламентують поведінку індивідів, встановлюють механізми відповідальності у разі недотримання таких правил. Саме ці норми і є правовими, вони створюються суспільством і покликані впорядкувати життя суспільства на певному шаблі його розвитку як єдино можливий регулятор, що здатен задовольнити потреби всіх членів певного соціуму. З метою вивчення взаємообумовлюючого впливу права та суспільства й формується в сучасній науці спеціальне юридичне дослідження – соціологія права.

Принципова трансформація соціальної організації суспільства, що супроводжується процесами утвердження політичної, громадянської рівності, породжує об'єктивні процеси різноманітних соціальних змін, в яких розгерметизовані та розмиті верстви є будівельним матеріалом для нової соціальної структури. Соціальний статус індивіда втрачає константність, тобто незмінність, постійність, стає рухливим, відкриває перед особою можливість, необхідність участі в процесах соціальної мобільності, соціальної кар'єри. У суспільстві панує психологія громадянської рівності і громадянської спільності, солідарності і братерства. Громадянське суспільство і правова держава в їх взаємодії складають смислову структуру суспільства як соціальної цілісності, як

реальності прояву та утвердження подій [10, с. 267].

Саме з ускладненням структури соціуму, збільшенням та диференціацією шкали потреб його членів, що є невід'ємною ознакою розвитку сучасного українського суспільства, пов'язана необхідність вивчення таких соціальних інститутів як право та держава крізь призму соціології, з використанням методів, притаманних саме цій науці. Тому на межі теорії держави та права сьогодні утворюється окремий вид юридичного дослідження – соціологія права.

Застосування статистичної науки має також важливе значення для різностороннього вивчення державно-правових явищ у галузі суспільних наук загалом і юриспруденції зокрема, оскільки для науково обґрунтованого пізнання тенденцій і закономірностей розвитку суспільного життя, до якого належать і правові явища, необхідно вміти їх аналізувати. Прийоми і засоби такого аналізу розробляє саме статистична наука [11, с. 3].

Як зазначав Л. Еннекерус, одностороннє читання тексту веде до буквоїдства й формалізму, які є ворогами правознавства; занадто сильний ухил у бік системних та історичних елементів – до стагнації, а орієнтування на результат – до невпевненої і хиткої практики. Справжнє мистецтво тлумачення базується на правильній оцінці всіх отриманих результатів [12, с. 13].

Право за своєю природою є складноструктурованим соціальним інститутом, різнобічне вивчення якого повинне базуватися саме на аналітичній оцінці результатів, отриманих шляхом застосування різних методів та засобів, й статистика відіграє не останню роль у повному та комплексному дослідженні державно-правових явищ. Таким чином, ще один окремий юридичний науковий напрямок, що утворюється на межі теорії держави та права – правова статистика.

Застосування статистичних методів дослідження розширює поле зору на державно-правові явища, допомагає краще оцінювати ефективність діяльності державних органів, орієнтуватися в особливостях соціально-економічного розвитку держав та їх правових систем. Статистика, завдяки своїй методології пізнання, поєднує теорію та практику. Тому використання статистичних методів орієнтує на отримання наукових висновків, що мають високу ступінь достовірності.

Показники різних галузей соціальної статистики дають можливість у сукупності випадкових явищ виявити закономірності проявів кожного окремого явища. Все, що відбувається в суспільстві, завдяки статистичному обліку характеризує зміни у його розвитку й надає можливість для оперативної діагностики і прогнозів розвитку. Нові завдання, які стоять перед державними органами в Україні в умовах побудови правової, соціально орієнтованої держави на засадах ринкових економічних відносин, потребують використання знань основ статистичних методів аналізу суспільних явищ [11, с. 4].

Проблема сутності і змісту політичного життя суспільства, як і інших сфер суспільної життєдіяльності, має не лише теоретичне, але й практичне значення. Особливої актуальності вона набуває для країн, які проходять етапи соціальних трансформацій [10, с. 290]. До таких країн можна віднести й Україну. На сучасному етапі державно-політичного розвитку України актуалізується проблема співвідношення права і влади, їх взаємозв'язку і впливу на процес реалізації форм безпосередньої демократії, що зумовлює формування та інтенсивний розвиток нового напрямку юридичного дослідження державно-правових явищ та інститутів – політології права.

Дедалі чіткіше, як відносно самостійний напрямок вітчизняних філософсько-правових досліджень, виокремлюється й антропологія права та з кожним днем все більш претендує на центральне місце серед юридичних наук, провідного орієнтира провадження наукової діяльності та здійснення юридичної практики. Це пов'язано із завданнями та цілями, що ставляться сьогодні перед всіма науковими установами та органами публічної влади (державними органами та органами місцевого самоврядування).

Як зазначає Д. Гудима, філософсько-антропологічний підхід – це заснована на висновках філософської антропології світоглядна ідея щодо природи та сутності людини як родової істоти (автономного, єдиного індивіда, наділеного особливими властивостями, спільними для всіх представників людського роду), котра (ідея) визначає особливості виявлення, добору і систематизації науковцем досліджуваних фактів, а також їх інтерпретації та оцінки [13, с. 98].

Філософсько-антропологічний підхід є методологічною основою філософсько-антропологічних досліджень в юриспруденції, зокрема у царині природних прав людини, для вивчення яких головне значення має саме філософська антропологія. Підтвердження цьому знаходимо, зокрема в А. Ауера, який зазначає, що природне право – це питання філософської антропології, що розглядає людину в її метафізичній гідності [14, с. 622]. Право об'єктивно покликане сприяти задоволенню людських потреб. Це завдання вирішується, зокрема, шляхом забезпечення безперешкодної реалізації за конкретних історичних умов прав людини – виразу особистісної цінності права [13, с. 99].

Таким чином, демократичні перетворення у юридичній науці сьогодення зумовлюють необхідність пошуку нових методологій та оновлення дослідницьких підходів до вивчення питань державно-правових явищ. На теперішньому етапі розвитку інституцій українського суспільства та інститутів української держави відбувається й гуманізація юридичної науки і практики, що зумовлює розвиток новітніх технологій дослідження таких соціальних інститутів як право та держава.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Філософія права: проблеми та підходи : навчальний посібник для студентів спеціальності «Правознавство» / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима [та ін.] ; за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. – 290 с.
2. Рабінович П. М. Соціальноприродна правова система суспільства: (Спроба загальнотеоретичної характеристики) / П. М. Рабінович // Право України: Юридичний журнал. – 2012/1. – № 1/2. – С. 6476.
3. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / Зайчук О. В. та ін. ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ: Юрінком Інтер, 2006. – 685 с.
4. Петришин О. В. Соціальноюридична природа права / О. В. Петришин // Право України: Юридичний журнал. – 2012/1. – № 1/2. – С. 1529.
5. Рабінович П. Правоназви як закономірний прояв праворозуміння: за матеріалами дослідження індоєвропейської мовної сім'ї / П. Рабінович, Т. Дудаш // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 4. – С. 1222.
6. Платон Собрание сочинений: в 4х т. / Платон ; ред. А Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1994. – Т. 3. – 654 с.
7. Бандура О. О. Філософія права: навч. посіб. / О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Зайчківський та ін. ; Нац. акад. внутр. справ України. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
8. Історія вчень про право і державу: хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / Авт.-уклад. Г. Г. Демиденко; за заг. ред. О. В. Петришина; 6-те вид., доп. і змін. – Х. : Право, 2014. – 928 с.
9. Філософія права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / За ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.
10. Соціальна філософія: підруч. для вищ. шк. / В. С. Афанасенко, М. І. Горлач, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, П. В. Квіткін. – Х. : Прапор, 2007. – 687 с.
11. Кальман О. Г. Правова статистика: навчальний посібник / Кальман О. Г., Христин І. О. – Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2006. – 210 с.
12. Эннекцерус Л. Курс германского гражданского права. – М. : Издательство иностранной литературы, 1949. – 379 с.
13. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження / Д. А. Гудима // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина; редкол. : П. М. Рабінович (голов.ред.) та ін. ; серія І. Дослідження та реферати, Вип. 20. – Львів: Край, 2009. – 292 с.
14. Нерсисянц В. С. Философия права: учебник для вузов / В. С. Нерсисянц; Институт государства и права РАН, Академический правовой ун-т. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1998. – 652 с.